

Vassilis Maragos

(Brussels, European Commission)

Grigor Parlichev between Greek Culture and Bulgarian Identity (A Short Comment on an Article by Professor Kiril Topalov)

Abstract: This article refers to the criticism made by Prof. Kiril Topalov (Topalov 2020) to the author for „trying to launch false ideas” (!) regarding the ethnic identity of poet Grigor Parlichev (Ohrid, 1830-1893). Recognising the overall contribution of Prof. Topalov to the studies on Parlichev, the author clarifies aspects of his book about the poet published in 2018 (Μαραγκός 2018), recalling aspects of the social life of Orthodox Christians in Ottoman times; this was a religious community with diverse linguistic backgrounds and traditions, sharing Greek as a language of culture (in which Parlichev wrote his main poetical works). By participating in a poetic competition in Athens in 1860, the Ohrid-born poet put forth his desire to bridge diverse traditions, but in spite of his victory and the good will of the public such bridging proved impossible and the poet returned to Ohrid, embracing the aspirations of the Bulgarian national movement. Yet, his main poetical works in the Greek language express unifying features of the Christian Orthodox community. After leaving the Greek literary scene, Parlichev fell into oblivion in Greece, sharing the fate of most poets of his time. His brief aspiration to become a poet in Greece without denying his Bulgarian ‘nationality’ and the diversity of perceptions about him, demonstrate dilemmas and tensions surrounding the shaping of the Greek national community in the key transitional period of the 1860s. In this context, national identity and its perception should be treated as historical phenomena subject to evolution.

Key words: Parlichev, Athens, poetic competition, identity, Greek language, Orthodox, Ohrid

Василис Марагос

(Брюксел, Европейска комисия)

Григор Пърличев между гръцката култура и българската идентичност (Кратък коментар върху статия на професор Кирил Топалов)

Бих искал да благодаря на редакцията на онлайн списанието *ДЗЯЛО* за това, че ми дава възможност да коментирам скорошна статия на професор Кирил Топалов, в която се споменават две мои книги (Топалов 2020/Topalov 2020).

Благодарен съм за положителното мнение, което професор Топалов продължава да има за моята монография „Паисий Хилендарски и Софроний Врачански. От православната идеология до формирането на българската идентичност“, която самият той ми направи честта да преведе на български език (Μαραγκός 2012/Maragos 2012). Поласкан съм, че професор Топалов се е занимал с най-новата ми книга за Григор Пърличев (Μαραγκός 2018). Смятам, че диалогът между учените е необходим, за да се подчертаят различните подходи, за да се потърси по възможност синтезът на техните

Василис Марагос

схващания, а по-общо казано, и за да се постигне яснота по отношение на техните различия и несъответствия в спокоен разговор. Несъгласията понякога са неизбежни, но те вероятно ще позволят на други учени да достигнат до нови изводи в бъдеще. В случая обаче такъв публичен диалог в България би бил сложен, тъй като книгата е излязла на гръцки език и следователно не е достъпна за българската общественост, която няма възможност да се запознае напълно с моите позиции и аргументи.

Искам да подчертая от самото начало, че изпитвам най-голямо уважение към изследванията и възгледите на професор Топалов върху Григор Пърличев. Монографията му за поета, публикувана през 1982 г. (Топалов 1982/Topalov 1982), е важен принос към проучванията върху охридския поет и аз почерпих от него, както и от други по-ранни изследвания, съществена информация. Някои изрази в статията на професор Топалов обаче ме изненадаха и ми създадоха впечатление за доста частичен или селективен прочит на моя труд. Сигурен съм, че при по-внимателно четене, добронамереният читател би стигнал до по-точно разбиране на явленията, които се описват и анализират в книгата. Изследванията значително напреднаха през последните години и някои нови възгледи ни помагат да тълкуваме по-пълно събитията и представите от този преходен период, с подчертаване на процесите на преход от преднационални или донационални възприятия, свързани с идентичността на индивидите и групите, към по-модерното осмисляне на националната идентичност. Последната, от своя страна, се третира като историческо явление, което е обект на еволюция, а не като статичен феномен.

Изследванията ми показват, че Григор Пърличев е такава личност и прегръщането от негова страна на българската (или, по-точно казано, на една българска) идентичност (бих подчертал думата *една*, тъй като не всички protagonисти са имали еднакво възприятие за съдържанието ѝ) е изминало дълъг път, който си струва да се изследва. Това е основната тема на книгата ми. Освен това, възприятията за българската (но също и за гръцката) идентичност не са били тогава същите, каквито са днес, и би било погрешно да се смята, че тази ликвидност е пренебрежителен елемент за който и да е народ. Избирайки българската национална идея, Пърличев се опитва да се откаже от предишни обобщения, които не само самият той се стреми да изрази (например като представя стихове на гръцки език в списания и вестници на гръцката столица или като участва в конкурса на Атинския университет през 1860 г.), но и други наблюдатели като например руският учен, архимандрит Антонин Капустин (Μαραγκός 2018: 209-211), са отбелязали този факт.

Участието на Пърличев в годишния поетичен конкурс от 1860 г. в Атина по време, когато поезията – не само в Гърция, но и в цяла Европа – се третира като национално призвание, а поетът – като „национална личност“ (Δημαράς 2013: 649¹) (освен това награждаването се е провело на 25 март, празник на Освобождението на страната), но и аргументите, които използва, за да се защити срещу „обидите“, както ги нарича, на неговия опонент Теодорос Орфанидис, свидетелстват за това.

Теодорос Орфанидис, известен поет и университетски професор, напада тогава с дълги писма, публикувани в ежедневната преса, младия студент, който получава лаврата, която самият Орфанидис се е надявал да придобие. Атаките му обаче са насочени главно срещу докладчика на поетичния конкурс, Александрос Ризос

¹ „За човека от 1860 г. поетът е национална личност (πρόσωπο εθνικό), той е оратор, политик, изповедник на родината“. (Текстът е от 1965 г.)

Рангавис. Пърличев отговаря на Орфанидис, най-вече за да защити Рангавис. Аргументите на Орфанидис против награждаването на поемата на Пърличев се отнасят до „липсата на поетична стойност на „Арматолос“; те преминават в подигравки като сред обидите се откроява обвинението, че Пърличев не е грък, а българин, и всъщност „член на българската пропаганда в Атина“.

От своя страна, Пърличев, освен че защитава престижа на Рангавис, се отбранява и като българин спрямо Орфанидис, но по какъв начин?

Казваш, че съм българин! Голямо чудо! Аплодирайте, господа!!! Да, професоре, и какво доказва това? Да; не отричам националността си [την εθνικότητά μου], но от петнадесет години винаги съм обслужвал Гърция, докато ти като млад кръстосваше атинските улици, скандализирайки обществото, а аз разпространявах гръцкия език на места, където той е съвсем непознат, и чрез него образовах над хиляда младежи, докато ти си образовал.... Да; българин съм, но имам много по-силни гръцки чувства и сърце от теб, оскърбителя (Превод от гръцки; Σταυρίδης 1860б).

Освен това в писмото си до журито той заявява, че е написал поемата „не за мен, а за Гърция“.

В друго свое писмо, публикувано няколко седмици по-късно, Пърличев призовава народа на Гърция да го защити от клеветите на Орфанидис:

Народе на Гърция! Ти, който оценяваш юнашките дела на героите и се стремиш към тях, защитавай поетите си и не ги пренебрегвай, когато са преследвани от завист. В тази земя е имало нечувани борби за свобода. Всяка скала, всяка равнина, всяка морска вълна ти напомня за славна битка (...). Единствената панихида, която може да компенсира толкова много жертви, е неуморната грижа на поетите, които описват битките и възхваляват героите. Така че, ще позволите ли на Орфанидис да ме клевети безплатно и да обижда моята смирена звезда, току-що изгряла? (Превод от гръцки; Σταυρίδης 1860б)

Както се вижда, Пърличев се обръща към „народа“ от името на поетите на Гърция и като един от тях, от тяхно име присвоява борбите за свобода. Искане ми се да стане ясно, както съм се опитал да покажа и в книгата си, че по онова време е било възможно някой да се чувства българин и в същото време да има гръцки чувства, и както показва публичният спор с Орфанидис, публиката да споделя виждането, че тези две идентификации не са несъвместими. Естествено, не всеки тълкува текстовете и събитията по един и същ начин, но моето разбиране е, че за Пърличев през 1860 г. самочувствието му на българин не е било пречка да се стреми да се прояви като поет на Гърция.

Да припомним, че година и половина по-рано Пърличев се представя като „македонец“ в първото си стихотворение за случая в Руската църква, публикувано в атинския печат. А също така, че и тогава, и след публикуването на поемата „Арматолос“, мнозина в Гърция го считат за албански или „пеласгийски“ поет, поради албанската тема на поемата: за пеласгите се смята, че са част от генеалогията на албанците. Поради това и гръцко-албанският вестник „Пеласгос“ триумфално посреща „Македонца Господин Григориос Ставридис Паралицас“ като „сънародник (συμπатριώτης)“ и като „пеласгийски поет“ (Πελασγός ποιητής) (Πυκαίος 1860). Да припомним също, че за самия Пърличев „всички жители на Албания са... нищо друго освен гръци“ (в бележка към „Арматолос“; Σταυρίδης 1860а: 58). Двете основни творби на поета обаче („Арматолос“ и „Скендербей“) представят донационалното единство на

православните християни без да се прави разлика между тях. Това е било единството на „ромейската“ общност. В периода на Гръцкото възраждане и след това, когато се изграждат институциите на гръцката държава след революцията, са налице сериозни колебания кой термин да се използва за новата нация. Избира се завръщането към античния термин *елин* (Ἕλλην), докато и съседните, и западните народи използват думата „грък“.²

Както може да се види и в книгата ми, по-нататъшното засилване на българското национално движение във вътрешността на Балканския полуостров, включително и в град Охрид, прави невъзможен синтеза между ясно изразената българска идентичност и участието в национални дейности „в името на Гърция“. Бих искал да насоча професор Топалов към разбиране на настояването ми за използването на гръцкия термин *μαχητικός* за българския национализъм от онова време, термин, който означава не „войнствен“, а „борбен национализъм“, и който на гръцки език не съдържа конотация за нападение, а за безкомпромисна борба – говори се, например, за *μαχητές της ελευθερίας* („борци за свобода“) и т.н.

В книгата си правя и сравнение между случая на Пърличев и този на други личности от същия период, дошли от Охрид и избрали гръцката идентичност, като Михаил Потлис (изтъкнат юрист, през 1860 г. министър на правосъдието на крал Отон в Атина, когото споменава и в автобиографията си Пърличев с фамилията *Бодле*) и Маргаритис Димицас. Случаят на Пърличев също е повод и отправна точка, за да се очертае с по-едри щрихи духовната връзка на царство Гърция с вътрешността на Балканския полуостров под османско владичество във време, когато тя има централно значение за националната интеграция на Гърция, включително и относно известния спор за отношенията между така наречените „автохтонни“ („тукашни“) и „хетерохтонни“ („преселени“) в гръцката държава. Този спор изиграва важна роля за начина, по който държавата определя кои са нейни граждани и като цяло характеризира еволюцията на самосъзнанието на гръцката нация след освобождението. Тук се включва и така наречената „гръкомания“, която е описана по много характерен начин в изключително сатиричното стихотворение, написано на гръцки език от племенника на Никола Пиколо, Петър Протич (Алексиева 2010: 813-815/Aleksieva 2010: 813-815).

За съжаление, тук не е възможно да се възпроизведе съдържанието на цялата книга. Надявам се в бъдеще българско издателство да прояви интерес и да я издаде на български език, така че българският читател да има по-цялостна представа от съдържанието ѝ.

Преди да завърша тази кратка бележка, бих искал обаче да добавя и още нещо. Професор Топалов се позовава на не-включването на Пърличев в гръцкия литературен канон, въпреки изключителния му поетичен талант, и пожелава моето изследване да допринесе за коригирането на това нехайство. Бих искал да поясня, че монографията ми само косвено се занимава с този въпрос. В Гърция самото понятие за „литературен

²Думата „ромей“ е била свързвана с дългите векове на „робството“ (сред които гръцките възрожденци включват и византийската епоха) и затова не е приета. Но тази дума продължава живота си в съзнанието на гръците и досега изразява по-обикновеното, народно виждане за нацията. Извън значението, споменато от професор Топалов (пейоративно-самоиронично название като думата „ганьовец“), има и положителен смисъл във връзка с автентичността на живота на народа и народния език (например в книгата „Specimens of Romaic Lyric Poetry“, излязла в Лондон през 1826 г., „Romaic“ означава: [поезия, написана на] „народен гръцки език“). Интелектуалци от революционната левица след Втората световна война я използват, за да подчертаят различията си с доминиращата национална култура като алтернативно виждане на нацията, например в заглавието на прочутата поема на Янис Рицос „Ромиосини“ (преведена на български с перифраза „Това е Гърция“, а на френски – като „Grécité“).

канон“ е маргинално, поради причини, които нямаме възможност да представим тук. Вместо „канон“ се използва по-скоро понятието „литературна традиция“. При това съществуват различни литературни традиции, не само една; със създаването на гръцката държава обаче и обединяването на гръцкото пространство те се сближават все повече въз основа на предходното литературно творчество (или на *димотики* – народния език, или на *катаревуса* – архаизирания гръцки, „прочистен“ от влияние на други езици от вековете на „робството“ и насочен към древногръцкия).

В книгата си представям факти за особено топлото посрещане на „Арматолос“ от атинската публика през 1860 г., но също така и за ехото от триумфа на Пърличев в Охрид, включително сред хора от албански произход, като Дебърския митрополит Антим (Пърличев 1894: 388/Parlichev 1894: 388). Но поемата „Арматолос“ има и по-широк прочит. За пример може да се спомене четенето на поемата от 8.09.1860 г. и положителната оценка („истински поет и човек с дух“), включена в дневниците на бележития учен и търговец (и по-късно първи председател на международния олимпийски комитет) Димитриос Викелас, който живее в Лондон (Викéλας 2001: 252). До около 1880 г. Пърличев (като Григориос Ставридис, разбира се) е особено положително отбелязван в гръцки поетически антологии и истории на литературата. Дори споменавам случая с френското обобщение на „История на гръцката литература“ от А. Р. Рангавис (1877 г.), в което позоваването на Ставридис е сравнимо, поне по отношение броя на страниците, с големи поети от онова време, включително и с поета на националния „Химн на свободата“ Дионисиос Соломос, както и с Андреас Калвос (Μαραγκός 2018: 267-268). След това обаче Пърличев изпада в забвение, както и всички поети, участвали в поетичните конкурси дотогава (в Историите на съвременната гръцка литература това поколение е известно като Първа атинска школа). Основна причина е появата на ново литературно поколение, което използва различен литературен език (*димотики*), но има и различна философия и подход към живота, по-малко романтичен и по-натуралистичен, с влияния от френския парнализъм и гръцкия фолклор.

С появата на литературното поколение от 1880 г. литературните и книжовните стандарти се променят и се появяват нови възгледи за литературната традиция, която от своя страна се преоценява. Говорейки за прочутия през средата на XIX век (но вече забравен) поет Панайотис Суцос, Костис Паламас, представител на поколението от 1880 г., пише, че през 20-те години на миналия век единственото чудо, което Господ не може да предизвика, е: „да възстанови умрялата слава на забравените поети“ (Παλαμάς 1972: 480). Нито тогава, нито по-късно, през XX век, не се преоценява положително творчеството на романтическите поети от 1860-те, писали на *катаревуса*. В случая с Пърличев играе роля и фактът, че той не само престава да пише на гръцки, но и повече не присъства на гръцката литературна сцена.

Следователно, не би било осъществимо да се включат литературните творби на Пърличев в гръцкия литературен „канон“ по простата причина, че такъв „канон“ не съществува; и не е реалистично да се очаква, че в бъдеще би станало възможно Пърличев да бъде включен сред големите творци на гръцката литература. Трябва да признаем обаче, че един от мотивите ми, за да се захвана с тематика, свързана с Пърличев, бе да насърча изучаването на творчеството и личността на поета в Гърция като явление, отразяващо конкретен исторически момент в преходната епоха на 1860-те години. Поради тази причина, като приложение, в книгата се публикува за първи път в Гърция и втората поема на Пърличев, „Скендербей“ (въз основа на ръкописа на поета от 1862 г., съхраняван в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ в София). Дори е странно, че в коментарите на проф. Топалов не се споменава

публикуването на тази поема, което поправя и някои грешки, допуснати в трите предишни издания – в София през 60-те години на миналия век (Пърличев 1967/1969/Parlichev 1967/1969) и в Скопие – няколко години по-късно (Пърличев 1974/Prlichev 1974).

В заключение бих искал да подчертая, че този труд, но и други мои публикации (резултат от задълбочени изследвания и проучвания), имат за цел да покажат някои измерения на феномена на национализма в Югоизточна Европа в преходния период от донационалното към новото време, включително когато става въпрос и за ролята на православната идеология. В този период националистическите идеологии са като скачени съдове. Едната идеология влияе на другата, а гръцкият национализъм, който се развива по-рано, оказва влияние върху българския. Самият Пърличев, както е видно от едно стихотворение от архива му („Н πατρίς με στέλλει ἀναξ...“/„Царю, родината ме праща...“), публикувано в книгата ми, претендира, по отношение на българската идентичност, за елементи на древната култура, които обикновено свързваме с Гърция (например, за родината на Музите Пиерия, но и за наследството на Александър Македонски). От друга страна, подчертавам положителната роля на гръцкия език и гръцкото образование в развитието на българската култура, естествено не като елемент на принадлежност към гръцката идентичност, а като културен елемент от донационалния период, споделян от гърци, българи и други (особено православни) интелектуалци, но и във връзка с появата на идеите на Просвещението (Maragos 2016).

Насочил поглед към бъдещето, съм убеден, че народите в Югоизточна Европа, в допълнение към днешните общи интереси и предизвикателства, могат да открият в минали исторически периоди донационални връзки и осмози, върху които да съграждат бъдещото си сближение, независимо от различните национални традиции.

ЛИТЕРАТУРА

- Алексиева 2010: *Алексиева, А.* Книжовно наследство на българи на гръцки език през XIX век. Т. 1. Оригинали. София: Гутенберг (Aleksieva 2010: *Aleksieva, A.* Knizhovno nasledstvo na balgari na gratski ezik prez XIX vek. T. 1. Originali. Sofia: Gutenberg).
- Марагос 2012: *Марагос В.* Паисий Хилендарски и Софроний Врачански. От православната идеология към изграждане на българската идентичност. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“ (Maragos 2012: *Maragos V. Paisiy Hilendarski i Sofroniy Vrachanski. Ot pravoslavната ideologia kam izgrazhdane na balgarskata identichnost.* Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“).
- Пърличев 1894: *Пърличев Гр. С.* Автобиография. – В: Сборник за народни умотворения, наука и книжнина, кн. XI, София: Държавна печатница, 346-403 (Parlichev 1894: *Parlichev Gr. S.: Avtobiografia.* – In: *Sbornik za narodni umotvorenia, nauka i knizhnina, kn. XI, Sofia: Darzhavna pechatnitsa, 346-403).*
- Пърличев 1967/1969: *Пърличев, Гр.* Скендербей. Увод, превод и обяснителни бележки от Хр. Кодов. София: БАН (Parlichev 1967/1969: *Parlichev, Gr. Skenderbey. Uvod, prevod i obyasnitelni belezhki ot Hr. Kodov.* Sofia: BAN).
- Пърличев 1974: *Пърличев Гр.* Скендербей, од грчкиот оригинал препеал Михаил Д. Петрушевски. Скопје: Македонска книга (Prlichev 1974: *Prlichev Gr. Skenderbey, od grchkiot original prepeal Mihail D. Petrushevski.* Skopye: Makedonska kniga).

- Топалов 1982: *Топалов, К.* Григор Пърличев. Живот и дело. София: Български писател (Topalov 1982: *Topalov, K.* Grigor Parlichev. Zhivot i delo. Sofia: Balgarski pisatel).
- Топалов 2020: *Топалов, К.* Няколко думи за двама гръцки българи – Антониос Емилиос Тахиаос и Василис Марагос, както и за един белгийски автор. – ДЗЯЛО, год. VIII, 2020, бр. 16 (Topalov 2020: *Topalov, K.* Nyakolko dumi za dvama gratski balgalisti – Antonios Emilios Tahiaos i Vasilis Maragos, kakto i za edin belgiyski avtor. – Dzyalo, god. VIII, 2020, br. 16).
- Βικέλας 2001: *Βικέλας Δ.* „Και έμπορος ατελής και ατελής λόγιος“. Τα τετράδια αναγνώσεων του Δημητρίου Βικέλα, φιλ. επιμέλεια Άλκης Αγγέλου - Μαρία Βαλάση, Αθήνα: Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων βιβλίων.
- Δημαράς 2013: *Δημαράς, Κ.Θ.* Συλλογικά φαινόμενα της παιδείας. Γενεές, ρεύματα. – Στο: Σύμμικτα, Δ΄. Λόγια περί μεθόδου, τ. Β΄. Αθήνα: Μουσείο Μπενάκη & Μορφωτικό Ίδρυμα της Εθνικής Τραπέζης.
- Maragos 2016: *Maragos, V.* The challenge of secularism in Bulgarian Orthodox Society. – In: Enlightenment and religion in the Orthodox World, ed. by Kitromilides, Paschalis M. Voltaire Foundation / Oxford.
- Μαραγκός 2018: *Μαραγκός, Β. Γ.* Μόνον επι τούτω καύχωμαι: ότι την πατρίδα ηγάπησα. Ρομαντική φιλοπατρία και μεταμορφώσεις της «πατρίδας» στον Γκριγκόρ Παρλίτσεφ (1830–1893). Αθήνα: Ηρόδοτος.
- Παλαμάς 1972: *Παλαμάς Κ.* Το θαύμα που δεν κάνει ο Μεσσίας. – Πολιτεία, 25.12.1925. – Στο: *Παλαμάς Κ.*, Άπαντα, τ. 12, σσ. 480-482. Αθήνα: Μπίρης.
- Πυκαίος 1860: *Πυκαίος Α.* Ο Πελασγός Ποιητής. – Πελασγός, έτος 1, φ. 14, σσ. 107-108, Λαμία, 13.04.1860.
- Σταυρίδης 1860α: *Σταυρίδης Γρ.* Ο Αρματωλός, Αθήνα.
- Σταυρίδης 1860б: *Σταυρίδης Γρ.* Απάντησις εις την εν τω υπ’ αριθμόν 635 φύλλω της Αυγής διατριβήν του Κ. Θ. Ορφανίδου. – Φως, έτος 1, φ. 91, Εν Αθήναις, 1.06.1860.
- Σταυρίδης 1860в: *Σταυρίδης Γρ.* „Κύριε Θ. Ορφανίδη...“ [Отворено писмо до Т. Орфанидис/Otvoreno pismo do T. Orfanidis]. – Αθηνά, έτος 29, φ. 2884, Εν Αθήναις, 15.06.1860.